

Ni jih olepšaval in grdil. Zdaj se vzpno v veselem upanju, zdaj tonejo v resignaciji in pokorščini. Zmožni so najrahljajšega čustva in najtemnejšega hudo delstva. Zlasti drobne tipe vaškega občestva je upodobil z veliko ustvarjalno močjo.

Manj so se mu posrečili ljudje grofovskega tabora. Pri opisovanju pravih in namišljenih „grofov“ je večkrat zaplaval v neresničnost. Razmerja med posameznimi osebami v gradu niso jasna, kakor je sploh zgodba graščakinje Mondscheinovke in njenih dedičev neverjetna, če ne celo nemogoča. Tem nanj mu morem oporekati glede risanja kmečkih značajev. Edino pri Jerneju je opešal, čeprav srečaš tudi takšne značaje med ljudmi.

V splošnem je prvi del boljši kakor drugi. Včasih se mi je celo zdeb, kakor bi bil drugi del nepotreben. Potem sem spet zavrgel to misel, kajti dve razdobji v zgodovini povojne agrarne reforme sta terjali to delitev. Vendar je prvi del enotnejši, plastičnejši in resničnejši. Drugega preveč trgajo epizodne osele s svojimi neprepričevalnimi usodami.

Pisatelju s tolikim odkritosrčnim odnosom do življenja in umetnost, bi rad zlasti še to-le rekel: Naj se pri bodočem delu še bolj otrese literarnih ozirov in ugibanj in naj hodi za življenjem, ki nosi samo v sebi snov in obliko. Te resnice ga najlepše uči prav njegov roman, ki je tam, kjer je zvest življenju, pretresljiv in globok.

A. Slodnjak.

Iz knjig

Pohod fašizma

Dolgo je pojmoval svet fašizem samo kot epizodo v italijanskem notranjem življenju. Za trenutek sta Krfska ekspedicija in Matteotijeva afera začudila svetovno mnenje, ki ni bilo vajeno tako ostrih političnih metod, nihče pa ni v prvem desetletju fašistične vlade verjel, da bo nova miselnost razdelila evropska ljudstva v dva tabora. Mussolini sam je poudarjal, da fašizem ni izvozno blago, da je izvedljiv le v Italiji. Z zmago nacionalnega socializma v Nemčiji se je položaj izpremenil. Prejšnje mnenje se je umaknilo drugemu, ki ga je izrazil Mussolini v besedah: „Evropa bo fašistična.“

Kako široke množice je zajela borba med obema nasprotjema, nam kaže obširna literatura, večinoma italijanska ali nemška, oficialna ali emigrantska, ki je bodisi vršila propagando, bodisi pojasnjevala rojstvo in pot nove realnosti ali obtoževala njene metode. G. A. Borgese („Goliath. The March of Fascism“. The Viking Press 1958; nemški prevod „Der Marsch des Fascismus“. Verlag Albert de Lange, Amsterdam 1958) je, kakor poudarja kritik knjige v reviji „Mas und Wert“, edini izmed italijanskih intelektualcev, ki je pobijal fašizem v teoriji; osoli anti-fašisti namreč trdovratno odklanjajo, da bi smatrali fašizem s tega stališča za resnega.

Borgese, bivši zunanjepolitični urednik najvplivnejšega in največjega italijanskega časopisa „Corriere della Serra“, je bil do l. 1951 profesor za estetiko na milanski univerzi. Danes je profesor na univerzi v Chicagu. Italijo je zapustil, ker ni hotel priseči na fašistično doktrino, kot je od univ. profesorjev zahtevala italijanska vlada. Njegova knjiga, ki naj izraža prepričanje, da vodijo človeštvo bolj strasti kakor interesi, je poziv Italijanom, naj se povrnejo k ustvarjalnemu hotelju svojih velikanov. Naj požive osebnost in večne Dantejeve vrednote, brez prehodnih fantomov njegove dobe; naj pri Manzoniu višje cenijo njegovo modrost in sočutje kakor duh podvrženosti; naj jim bo bližje Leopardijevo upanje kakor

njegov ubup; in predvsem naj se uče pri Mazziniju bratstva in puste v nemar željo po nadvladanju.

V tradiciji idejnega življenja italijanskega naroda išče Borgese poteze, ki naj bi pojasnjevale zmago fašizma in osnove njegove ideologije. Eno teh najde v misli rimskega imperija, v „rinskem kompleksu“. Saj sta prevzela fašistično obliko vlade prav Italija in Nemčija, državi, kjer je tradicija rimske svetovne države zaživela najgloblje in najtrajneje. Nacionalni socializem sanja o obnovitvi srednjeveškega svetega rimskega carstva nemškega naroda. V Italiji ni ideja rimskega imperija, ideja Rima kot nosilca univerzalne oblasti, nikdar zamrla. V tem vidi Borgese tragično zmoto italijanskega naroda.

Italijanski narod — italijanske rase ni — je stvaritev pesnika Danteja. Dante je dal narodu monumentalno pesnitev, religiozno mitologijo, politično prerokbo in skupni jezik. Poskušal je ostati Florentinec, član naravne skupnosti v kateri je bil rojen. Zlom lastne življenjske poti ga je vodil k univerzalni shemi. Zgradil je svet enotnosti in popolnosti. Človeška civilizacija ima enoten namen — izpopolnitev človeškega duha v znanju kakor v delovanju. Skupen cilj zahteva splošen mir, ta pa je nemogoč brez svetovne države. Z naslednjo mislijo se Borgese ne strinja več. Kajti čisto praznoverje je misel, da mora biti ta država rimski imperij, po možnosti vtelešen v osebi nemškega vladarja, prosvetljenega despota, ki bo dal na čudežen način vsemu svetu svobodo, svetost in vse mogoče dobrine; čisto praznoverje je misel, da je potrebno in mogoče, upirajoče se narode in mesta (Francijo, Anglijo, Florenco) iztrebiti kot plevel.

Pri vsej svoji veličini in prav s svojo veličino je Dante razkrojil duh svojega naroda, ga privedel do tega, da je zaničeval vse, kar je imel ali mogel imeti in da je stremel k cilju, ki sta ga onemogočala narava in zgodovina. Dante ni bil osvajalec, niti postavodajalec, nobena resnična odgovornost za dejanje ni omejevala poleta njegove fantazije ali kršila absolutnosti njegovih simetrij; kar je storil, je storil v neomejeni vzvišenosti in svobodi svojega duha. Tam je bil rojen italijanski narod: kot fantom. Ima, kar lahko imajo fantomi in kar more dati pesnik: mitos in jezik.

Ideja človeške in politične popolnosti, kakor jo je formuliral Dante, je hitro prodrla v različne plasti italijanskega izobraženstva. Isto hrepenenje po vstajenju Rima, vera v mesto, ki bo vstalo lepše in mogočnejše kot v svojem prvem življenju, je vodila Petrarco, da je z močjo svoje besede podpiral in navduševal rimskega tribuna Colo di Rienza. Dvakratni poizkus tega, da bi zavzel Rim in ga povedel v novo slavo, je propadel. Ideja večnega mesta pa je živela dalje.

Dantejevo enotnost je zrušil Michiavelli. Večna univerzalna monarhija ni dolgo ostala njegov namen. Kajti imperij je ostal le prazna beseda, resnica je bila dvig in boj narodov. Zemlje ni osvojil imperator s svojimi svetovnimi sveceniki, osvojili so jo kralji s svojimi četami. Med temi kralji ni bilo kralja Italije, prazno je ostalo italijansko mesto med narodi. Kje je rešitev? V tej temačnosti je Machiavelli napisal „Il principe“, knjigo o vladarjih. Politično delo nima nobenega opravka z moralo in religijo. Sila in zvijačnost, ki je del sile, vladata svet. „Neoboroženi preroki so poraženi, oboroženi preroki triumfirajo“. Svet je last hudiča.

Prvi, ki je obdaril Italijane z manjvrednostnim kompleksom, je bil Dante, njegovo delo je nadaljeval Machiavelli. Ta občutek manjvrednosti je ostal trajna last italijanskega naroda. Kajti v zaključni pokrajini politična enotnost za življenje nekega naroda ni neobhodno potrebna, nesvoboda je smrtna. Če se narod navadi na misel, da se ne more vladati sam, temveč mu morajo dajati zakone in upostavljati red tujci, potem se vzgoji v množicah in v posameznikih čustvo,

manjvrednosti in sramu. Italijani, ki so iz domotožja po nepozabni vladi nad barbari zasramovali srednjeveške republike kot premajhne za svoje častihlepe, so postali sužnji barbarov.

Z nova so zbudili narod pesniki in politični delavci risorgimenta. Pesniki so ustvarili ideal, Mazzini je bil zvezni člen med idealom in resničnostjo, kakor tudi med preteklostjo in prihodnostjo, med narodom in človeštvom. Hotel je sodelovanje človeštva v miru, njegov cilj je bila človeška popolnost, njegova religija razum, osvobojen vsega mitološkega praznoverja. Osnova njegove ljubezni do domovine je bila ljubezen do domovin vseh. Republiko človeštva je postavil na mesto božjega carstva in rimskega imperija. Združil je svobodo posameznika s kolektivnim trudom skupnosti. Vendar je tudi Mazzini verjel, da ima italijanski narod neko posebno misijo, kot izvoljeno ljudstvo in kot odrešenik, če že ne kot vladar sveta. Garibaldi, junak risorgimenta, je uresničil vizijo. Cavour je bil diplomat risorgimenta. Njegov cilj je bil čist, cinizem je bil le slučajnostni pojav njegove metode, nikak sestavni del njegove duše. Vsi trije: Mazzini, Garibaldi in Cavour so bili edini v ljubezni do Italije in v upanju na svobodno in pravično svetovno državo.

Prvotni revolucionarni duh italijanskega naroda je sklenil sredi XIX. stoletja težak kompromis. Osvoboditev Italije je bila mogoča le s francosko pomočjo, za pomoč je odstopil Piemont Franciji Savojo in Nizzo. Italija naj bi bila ustanovljena po principu narodne suverenosti, vendar so razpolagali s prebivalstvom dveh provinc po starih metodah dinastične suverenosti. In še več. Italija naj bi bila ustanovljena v imenu svobode in pravičnosti, vojni pohod Napoleona III. v Italijo pa je imel namen, utrditi njegovo gospodstvo nad Francijo, ostvariti večno njegovo tiranijo. Ti kompromisi so odvzeli narodnim bojem velik del njihove moralne sile, ki bi ideji zagotovila bodočnost; politični sistem, ki je slonel na takozvani „združi realni politiki“, se je rušil.

Italija kot ime in kot fantom je bila hči Danteja, kot zgodovinska realnost je bila hčerka filozofije in pesništva devetnajstega stoletja. Toda Italija risorgimenta je živela le malo nad pol stoletja, — l. 1922 je zavladal fašizem.

V letih po združitvi je sicer gospodarsko napredovala, toda kulturno je propadala. Nobena velika ideja ni več poživiljala italijanskega izobraženstva, nobenega velikega besednika ni bilo. Kompleks manjvrednosti se je v gornjem delu naroda vedno bolj širil: zadnje rojeni narod je tudi zadnji med narodi. Propadale so vse vrednote, ki jih je ustvaril italijanski duh. Nikdar niso bile namreč trdne, nikdar niso zaživele v širino. Doživetje svobode je bilo v Italiji v primeri s stoletnim suženjstvom prekratko. Risorgimento je bil boj za narodno osamosvojitve, pozabljal je na izgradnjo notranjega življenja ljudstva. Tako se ni liberalizem nikdar razvil v borbeno religijo. Nihče ni ugovarjal teoriji in praksi, da mora biti svoboda liberalna celo do onih, ki hočejo svobodo uničiti. Cena svobode pa je nenehna čuječnost.

Prvi, ki je po Danteju in Machiaveliju dobil zopet odločujoči vpliv na italijanski duh, je bil d'Annunzio. Ko riše pisatelj njegovo podobo, podobo človeka, v katerem živita pesnik in izvrševalec, se vprašuje, kakšna je bila ljubezen, ki je vodila d'Annunzia. Je ljubezen, ki stremi k enotnosti v duhu, ki služi; to ljubezen lahko imenujemo dobro; in potem je še druga ljubezen, ki išče veselja nad svojo lastnino. Ljubezen d'Annunzia je bila druge vrste. Ne kot prerok, kot osvajalec je hotel v svet. Mnoge izmed oblik njegove reške vlade je prevzel fašizem: poživitev srednjeveškega cehovstva v stanovski državi, pohod na Reko, vzklike in pozdrav z dvigom rok. Nikdar ni bila ta gesta navaden pozdrav na grških in rim-

skih ulicah. Svobodni državljani Rima in grških mest so se pozdravljali s stiskom rok ali s prijemom za zapestje, medtem ko so pozdravljali sužnji svoje gospodarje z dvigom desnice, verjetno zato, da so pokazali, kako so njihove roke neoborožene, njihova pokorščina brezpogojna.

Občutek manjvrednosti in „rimski kompleks“ sta po Borgesovem mnenju pripravljala pot fašizmu. Druge, pozitivne ideje, se niso povzpele do ustvarjalne sile, ki bi nakazolovale pot bodočnosti. Kajti prepad med inteligenco in ostalim ljudstvom je bil velik, vezi med njima ni bilo. Samo nekaj črt zadostuje Borgeseju, da oriše življenje večine italijanskega naroda. Kmetje in delavci so ubogali, med štirimi stenami svojih mrzlih hiš in v cerkvah, templih upanja v inostranstvo, kjer so često proglašali kraljestvo hudiča za kraljestvo božje in grozili s peklom grešnikom, ki niso hoteli služiti in gladovati. Velika večina ljudstva je skoraj dvatisočlet lojalno ubogala, srečna, če je slišala šumenje krila gospodarice, srečna, če je smela poljubiti roko gospodarja, toda tudi srečna, če se je lahko uvrstila v procesijo za lesenimi svetniki in divje kričala svoje prošnje za kapljo dežja na izsušena polja. Italijani so ostali kljub vsemu napredku države nediferencirana masa, ubogljiva, kakor je bila ubogljiva vselej. Vdano so krvaveli na frontah, vdano so gladovali doma.

Ti ljudje niso posegali v ureditev Italije, javno mnenje je vodilo malomeščanstvo. Po končani veliki vojni so se ulice mest upirale izidom mirovnih pogodb, resnično izobraženstvo pa je začutilo, da je bila idealistična propaganda med vojno prevara generalnih štabov; umaknilo se je v razočanje, medtem ko so po ulicah že odmevale zahteve po novi zemlji. Del Dalmacije, ki ga je Italiji obljubljal londonski pakt, ni zadostoval. Desničarsko časopisje je zahtevalo vso obalo Adrije. In italijanski narod, ki je šel v vojno, poslušno pojoč pesmi o Tridentu in Trstu, se je moral učiti sedaj, v grobi politični prozi, nikdar znano ime Dalmacija. Toda njim, ki so zahtevali Dalmacijo, ni šlo za zemljo. Dalmacija jim je bila le simbol, hoteli so ovekovečenje sovraštva in prepira, dokazati sebi in drugim, da je zgodovina kri in železo in da bo tako vedno ostalo. Razbili so zborovanje v milanski Scali, kjer je vodja socialistov Bissolati poudarjal, da noče Dalmacije, da noče niti južne Tirolske z dvestotisoč Nemci, kljub njenim rekam, ki tečejo v italijansko morje, in kljub njenim goram, ki obrobljajo italijanske doline; da hoče zvezo vseh narodov in Wilsonov, več, nad Wilsonov mir pravičnosti in svobode.

Nervozno obolelost italijanskega organizma je skušal zdraviti ministrski predsednik Nitti s strahom namesto z upanjem. Njegovi govori so bili polni mračnih prerokovanj: Italija stoji pred izolacijo, grozi ji lakota in polom. Od njega ni ljudstvo pričakovalo rešitve, hotelo je jasnih, svetlih podob, ne pesimizma.

Iz teh napetosti je zrastle novo gibanje, ki ga je vodil Mussolini. Marca 1919 je ustanovil „Fascio di Combattimento“. Njegov prvi program je hotel istočasno nacionalizem, socializem, republiko, revolucijo, red, mednarodni mir, Zvezo narodov, Dalmacijo in Reko. L. 1920 je v uvodniku svojega lista „Popolo d'Italia“ (6. apr.) pisal: „Proč z državo v vseh njenih oblikah in vseh njenih vtelesenjih, z včerajšnjo, današnjo in jutrišnjo državo, z meščansko državo in s socialistično državo! V bedi današnjega in v mraku jutrišnjega dne preostane nam, smrti posvečenim individualistom edina vera v danes absurdno, toda vedno tolažečo religijo anarhije.“

Še deset let pozneje ni imel fašizem svoje ideologije. Dobil jo je s člankom Mussolinija v italijanski enciklopediji l. 1932. Sveta je država in samo država. Religija predstavlja v posebnih slučajih močno aktivno postavko države in jo je

kot tako treba čuvati in gojiti. Država ni nikako vtelešenje naravne nujnosti in se ne sklada z naravnim stanjem rase in religije; v tem slučaju bi bil z ozkimi vezmi omejen njen nagon za razširitev. Država je stvaritev duha ali zgodovinske volje. Toda ta volja ali duh se ne manifestirata niti v Bogu verujočih, niti v naravi antropologov ali geografov, kaj šele v ljudstvu demokratov. Duh ali volja, ki ju imenujemo tudi država, je vtelešena v „redkih, ne, v enem“. Torej despot je svet in svet je le on. ....fašizem ne veruje niti v možnost niti v blagoslov trajnega miru. Odklanja zato pacifizem, ki pomeni resignacijo na borbo, strahopeten umik pred žrtvami...”

Po izidu članka je Borgese v pismu Mussoliniju odklanjal to miselnost. Interesi Italije so v mirnem sodelovanju vseh narodov, zlasti tudi majhnih, in častni zvestobi do narodnostnega principa risorgimenta. Narodna disciplina, sama na sebi čednost, mora, če ji odvzamemo vsako zvezo s hotenji človeštva, služiti ciljem nediscipliniranega posameznika in bo končno izpremenila mednarodno pravo v anarhistično razvalino, na kateri bo lahko ta edini triumfiral v neomejeni svobodi.

V luči dogodkov med l. 1929 in l. 1933 je dobila fašistična država oblike političnega vtelešenja cerkve v duhu njene druge protireformacije v stilu rekega novo klasicističnega posnemanja; duh protestantizma je medtem prešel k zapadnim demokracijam; močni ostanki vzhodne veroizpovedi in bizantinske cerkve pa so nevidno na delu v ruski državi.

V drugi polovici knjige riše Borgese razvoj svetovne politike po veliki vojni, vse prepletanje interesov in osebnih strasti posameznikov, ki so privedle Evropo v položaj, katerega je najbolje označil sir Samuel Hoare, prvi lord angleške admiralitete 5. februarja 1937: „Svet je danes v večji zmešnjavi, kot je bil kdajkoli po razpadu rimskega imperija.“

Morda je Borgese le preveč pozabljal, da je stopil na svetovno prizorišče kot zavesten tvorec zgodovine nov, četrti stan. Ko je odpovedalo meščanstvo, ki ni nikdar zaživel s tradicijo pozitivnih vrednot italijanskega duha, in ko je po svojem ozkem individualističnem gledanju ostalo kmečko ljudstvo pasivno, je postal četrti stan že kulturni tvorec. Res, njegov pogled ni bil obrnjen nazaj, da bi iz stvaritev italijanskih pesnikov in filozofov črpal svoje sile, odgovornost za to pada v velik meri na italijansko izobraženstvo, ki se je zaklepalo v ozke kroge svoje družbe. Pozabljalo je, da ideje, ki ne zajamejo širokih množic in jih ne dvignejo k višjemu, zavestnemu življenju, ne zmagujejo. Posrednik bi morala biti inteligenca, ki te svoje naloge ni vršila. Greh izobraženstva se je maščeval nad njim samim.

S svojo knjigo nam Borgese ni le izpopolnil slike fašizma, kakor jo je pred njim prikazovalo že toliko drugih, prepričal nas je tudi, da je kultura najbolj pozitiven ustvarjalec zgodovine, še več, da je kultura merilo zgodovine. Ne kultura, ki je last ozkega kroga izobraženstva, temveč kultura, ki prekvasi duha naroda in se iz človeka preko naroda daje človeštvu.

Lev Modic.

Naročnikom! Zaradi tehničnih razlogov ni Sodobnost izšla za september, pač pa smo izdali sedaj dvojno številko za september in oktober. — Kakor vsako leto izide revija tudi letos 1. decembra za november in december (dvojna številka).